

„Hívek maradtak bajban, vészben...”

Fejezetek a Kárpátaljai
Református Egyház
20. századi történetéből

PRO FIDE ET PATRIA

Narancsik Imre
KUTATÓI MŰVELY

NEB

KEVESTI SZÖVEGZET KIADTÁSA

„Hívek maradtak bajban, vészben...”

Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház
20. századi történetéből

Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala –
Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány
Budapest, 2022

A kötet tanulmányai a Narancsik Imre Kutatói Műhely egyháztörténeti kutatásai keretében készültek.

Szerkesztette Erdős Kristóf és Szamborovszkyné Nagy Ibolya

Lektorálta Braun László

© NEB Hivatala, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2022

© Barta Elemér, Fodor Gusztáv, Keresztyén Károly, Molnár D. Erzsébet,
Szamborovszkyné Nagy Ibolya, Székely Marianna, Túri László, 2022

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója, a Református Közéleti és
Kulturális Központ Alapítvány ügyvezetője

Olvasószerkesztő: Lehotka Gábor

Könyvterv: Varga Júlia

Borító: a verbőci református templomot ábrázoló fénykép alapján készítette
Varga Júlia

Nyomta: Gelbert Eco Print Kft.

ISBN 978-615-5656-38-5

Tartalom

Előszó	7
A Narancsik Imre Kutatói Műhelyről	13
Szamborovszkyné Nagy Ibolya „Az időközben bekövetkezett mélyreható változások figyelembevételével...”	19
Fodor Gusztáv A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében	61
Keresztyén Károly A szovjet hatalomátvétel és ideológia bevezetésének hatásai és követke- zményei a Kárpátaljai Református Egyház működésére a korai években.	91
Molnár D. Erzsébet A templom- és közösségépítő	127
Barta Elemér Kovács Zoltán tiszaujlaki református lelkipásztor szolgálata 1944–1948 között	147
Túri László Husztai Béla élete a Kígyósi Református Egyházközségtől Szibériáig (1944–1957)	171
Székely Marianna A verbőci református templom bezárásának körülményei.	207
Summary	237
Névmutató	249

A verbőci református templom bezárásának körülményei

Bevezetés

A hruscsovi éra úgy került be a köztudatba, mint az enyhülés időszaka. A szovjet vezetés ugyanis a kommunista ideológia több pontjában is engedményeket tett. Ez azonban a valláshoz és az egyházakhoz való hozzáállásra nem terjedt ki, sőt, egy erőteljesebb ateista propagandahullám vette kezdetét a korszakban, amit állami rendelkezések sora is segített. Ennek hatására Szovjetunió-szerte megszorodtak az egyházellenes intézkedések, melyek egyik példája a lelkészek szolgálatának ellehetetlenítése, a templomok bezárása, majd nyilvántartásból történő levétele volt. Nem lehetett kivétel ez alól a Kárpátaljai Református Egyház sem: a nevezett időszakban több templomának működési engedélyét vonták be. Ezek egyike volt a verbőci templom is, amelyben 1961–1989 között az állami hatóságok utasítására lelkész nem végezhetett szolgálatot.

Jelen tanulmány célja a verbőci templom bezárása körülményeinek feltárása: milyen okok miatt, milyen céllal zárták azt be, hogyan zajlott a folyamat, hogyan élte meg a gyülekezet a templomnélküliség időszakát, s milyen változásoknak kellett végbemenniük, hogy újra megnyílhasson a hívek számára az épület? A kutatás forrásául gyülekezeti jegyzőkönyvek, egyházi és állami levéltári iratok, kordokumentumok, valamint gyülekezeti tagok

visszaemlékezései szolgáltak a templom bezárásával és megnyitásával kapcsolatban.

Református múlt

Verbőc a történelmi Ugocsa vármegye, illetve a mai Nagyszőlősi járás egyik magyarlakta települése, mely Feketepatak és Egres községek között terül el, 14 kilométerre a járási székhelytől. A 2001-es népszámlálási adatok alapján a falu lakossága 1206 fő, ebből 1088 vallja magát magyar nemzetiségűnek.¹ A Verbőci Református Egyházközség jelenleg 790 tagot számlál.²

A legkorábbi említések a faluban lévő református egyházközségről a 16. századból valók, miszerint 1577-ben az eklézsia lelkipásztora Somogyi Benedek volt.³ Azonban a 18. század végéig nagyon kevés és hiányos írásos adat maradt fenn a gyülekezetről.⁴ Egy 1889. augusztus 18-án kelt presbitériumi jegyzőkönyv utal ugyan arra, hogy a verbőci gyülekezet már az 1600-as évek elejétől anyaegyház volt,⁵ de lelkészeinek névsora csak 1776-tól követhető.

1 Molnár J.–Molnár D. I. 2005, 84. Hivatalos népszámlálás 2001 óta nem történt. A lakosságszámra vonatkozó értékek az azóta eltelt időszakban csökkenő tendenciát mutatnak, pontos adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre.

2 A Verbőci Református Egyházközség 2020. évi adata.

3 Fodor G. 2016, 811; György Horváth–Lajos 1998, 33.

4 Fodor G. 2016, 811; György Horváth–Lajos 1998, 33. A XVI. századból négy Verbőcön szolgáló pásztor neve ismeretes, utána 1776-ig egy sem.

5 Verbőci Református Egyházközség Irattára, A verbőczi helvét hitvallású egyházban tartott köz- és presbitériumi gyűlések határozatainak jegyzőkönyve 1866-tól 1899-ig. A fent nevezett jegyzőkönyv annak kapcsán íródott, hogy a verbőci gyülekezetet az egyházmegyei gyűlés anyagi okok miatt a feketepataki egyházközség leánygyülekeztévé akarta tenni 1889-ben. Ez a verbőciekből tiltakozást váltott ki, s arra hivatkoztak, hogy már az 1600-as évek elején is anyaegyház volt Verbőc, ezért kérték az egyházmegyei közgyűlést, maradjon meg korábbi állapotuk.

tő nyomon folyamatosan.⁶ A napjainkig is fennmaradt legrégebb presbitériumi jegyzőkönyve 1833-tól van vezetve.⁷ 1779. április 14-től vezetett anyakönyvek megmaradtak ugyan,⁸ de 1947-ben ezeket a gyülekezet kénytelen volt beszolgáltatni az állam számára.⁹ Az 1808/1809. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek említést tettek a gyülekezet akkori templomáról, mely „kőből vagyon, és igen régi”. Ugyaninnen tudhatjuk meg azt is, hogy az egyházközség két haranggal rendelkezett: az egyiket 1784-ben, a másikat 1793-ban öntötték.¹⁰ A mostani, nyugat–keleti irányba épült, 285 férőhelyes kőtemplom alapkövét 1826. május 28-án tették le,¹¹ ami aztán 1844-re készült el.¹² Orgonáját, amit ma is használ a gyülekezet, 1887-ben készítette Váradi Sándor ároktői orgonamester.¹³ Jelenleg is két harangja van a templomnak, amelyeket közadakozásból öntetett a gyülekezet 1926-ban és 1932-ben Egry Ferenc kisgejőci harangöntő mesterrel. A gyülekezet a 18. század végétől elemi iskolát is fenntartott, első ismert tanítójának nevét 1798-ban említik a források.¹⁴

6 Zágoni Á. 2005, 180.

7 Az említett jegyzőkönyv megtalálható a Verbőci Református Egyházközség iratanyagai között. Ellenben Csík József lelkipásztor szerint a legkorábbi presbitériumi jegyzőkönyv 1825-től íródott. Vö. TtREL I.8.c.2. Csík József: *A Verbőci Református Egyház rövid története*. Debrecen, kézirat, 1942, 1.

8 TtREL I.8.c.2. Csík József: *A Verbőci Református Egyház rövid története*. Debrecen, kézirat, 1942, 1.

9 Verbőci Református Egyházközség Irattára, A lelkészi hivatal iktatókönyve 1940–1947, Elismervény a beszállított anyakönyvekről a nagyszülősi járási hatóságok részéről, 1947. június 14. (A hatóságok hat darab 1780–1947 közötti időből származó anyakönyvet vettek át a gyülekezettől.)

10 Szabadi 2001, 173.

11 TtREL I.8.c.2. Csík József: *A Verbőci Református Egyház rövid története*. Debrecen, kézirat, 1942, 3.

12 P. Szalay–Küllös 1999, 259.

13 Radvánszky 2000, 96.

14 Zágoni Á. 2005, 222.

Mindezekből látható, hogy a tárgyalt egyházközség évszázadokra visszatekintő református múlttal rendelkezik. Ez abból a szempontból lényeges, hogy az Istenbe vetett hitre és ezekre az erős gyökerekre támaszkodva a gyülekezet a 20. század második felében képes volt kiállni azokat a megpróbáltatásokat, melyek a szovjet ateista politika velejárói voltak.

Egy „új rend” kötelékében

A szovjet csapatok 1944 októberében vonultak be Kárpátalja területére, s röviddel ezután elkezdődött a térségben a kommunista uralom kiépítése. Az ateista ideológiát valló hatalom lépései egyértelműen kihatással voltak a helyi egyházakra, felekezettől függetlenül. A verbőci református gyülekezet sem volt kivétel. Mivel 1944 novemberében a község 18–50 év közötti férfilakosságát elhurcolták az úgynevezett „háromnapi munkára” – amiből sokak számára többéves lágerfogság lett (ez megközelítőleg 70–80 felnőtt férfit jelentett) –, instabillá vált a gyülekezet irányítása. Az 1945. február 18-ára összehívott gyűlésen mindössze három presbiter volt jelen – a presbitérium többi tagját a gondnokkal, Dicső Bélával együtt munkatáborba hurcolták, így kénytelenek voltak helyettes gondnokot választani Szennyes Zsigmond személyében.¹⁵ Amikor pedig nyilvánvaló lett, hogy hiába várnak az elhurcolt férfiak visszatérésére, halaszthatatlanná vált a lecsökkent létszámú presbitérium kibővítése. Ebből a célból 1946. január 13-án presbiterválasztást tartottak a gyülekezetben.¹⁶

15 Verbőci Református Egyházközség Irattára, 1945. február 18-i presbiteri jegyzőkönyv.

16 Verbőci Református Egyházközség Irattára, 1946. január 13-i presbiteri jegyzőkönyv.

Időközben Kárpátalja-szerte megtörtént az egyházi iskolák államosítása. Erre vonatkozóan 1945. április 29-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki, melynek értelmében minden tanintézetet államinak nyilvánítottak, s a pedagógusok is állami alkalmazottakká váltak.¹⁷ A verbőci egyházközség iskolájának államosításával kapcsolatban hallgatnak a presbitériumi jegyzőkönyvek: az 1944. augusztus 30-án tartott presbiteri gyűlésen megválasztották Székely Lajos tanítót, 1945. március 24-én pedig még a tanítói föld bérleti ügyével kapcsolatban felmerült gondokat tárgyalták,¹⁸ de ezt követően nincs több említés sem az iskoláról, sem a tanító bérezéséről. Ez arra enged következtetni, hogy 1945 szeptemberétől a fent említett határozat értelmében már Verbőcön sem az egyház felügyelete alatt zajlott az oktatás.

A továbbiakban az egyházközség gazdasági helyzete is súlyosan megromlott. Kezdődött azzal, hogy a családfők lágerben tartózkodása azt vonta maga után, hogy a gyülekezeti tagok is anyagi gondokkal küzdve, egyre nehezebben tudtak hozzájárulni az egyházközség fenntartásához. Tovább súlyosbította a helyzetet az egyházi földek állami tulajdonba vétele: Csík József verbőci lelkipásztor az 1946. október 6-án tartott presbiteri gyűlésen bejelentette, hogy az egyházközség vagyonát az állam elvette, s csupán 0,15 hektár föld használatát engedték meg. A presbitérium csak tudomásul vehette a tényt, de az üggyel kapcsolatos bármilyen lépést feleslegesnek ítélt, látva azt, hogy mindegyik gyülekezetben hasonló állami intézkedések mentek végbe.¹⁹ Ettől kezdve az egyházközség egyetlen bevételi forrása a hívek adománya maradt.

17 Oficinszkij 2010, 288; Szamborovszkyné Nagy 2016, 83–99.

18 Verbőci Református Egyházközség Irattára, 1946. március 24-i presbiteri jegyzőkönyv.

19 Verbőci Református Egyházközség Irattára, 1946. október 6-i presbiteri jegyzőkönyv.

1947 augusztusában Csík József, aki 1941 óta volt lelkész Verbőcön, másik egyházmegyében vállalt szolgálatot. Távozásának feltételezhetően több oka is lehetett: egyrészt anyagi okok miatt dönthetett így, mivel a gyülekezet nem tudta biztosítani számára a megélhetéshez szükséges javakat. Erre utalhat az a tény, hogy közvetlenül távozása előtt a számára megítélt 12 mázsa búzából még 10 mázsával tartozott neki a gyülekezet.²⁰ Viszont a feltételezést cáfolhatja a gondnoki napló azon bejegyzése, amely szerint a lelkész 1947. július 21-én 300 rubelt adományozott az egyházközség számára. Amennyiben súlyos anyagi gondjai lettek volna, valószínűleg ezt nem tehetné volna meg. Másrészt a gyülekezet tagjai úgy emlékeznek, lelkészük nem önként távozott másik helyre, hanem az államhatóság nyomására tette azt.²¹ Ettől kezdve 1956-ig Verbőcön Szabó Elemér lett a beszolgáló lelkész, aki a szomszédos Feketepatak megválasztott lelkipásztora volt.

Az állami befolyás egyre nőtt az egyházközségek felett. 1947 nyarán mindegyik gyülekezet esperesi körlevélben értesült arról, hogy végre kell hajtani az egyházközségek szovjet törvények szerinti regisztrálását, ugyanis csak az az egyházközség nyerhetett szabad vallásgyakorlásra engedélyt, amelyet államilag elismertek.²² Utóbbinak két feltétele volt: az egyháztagoknak saját kezű aláírással kellett kérniük a regisztrálást, illetve helyi egyházi közgyűlésen egy húsz tagból álló bizottságot kellett választaniuk (függetlenül a gyülekezeti tagok számától), akik a későbbiekben a gyülekezet vezetőségét képezték. Ennek a húsz főnek a következő módon kellett megoszlania: elnök, pénztárnok, titkár, három ellenőr és egy 14 bizottsági tag.²³ Az esperesi körlevél szövegét

20 Verbőci Református Egyházközség Irattára, 1947. augusztus 26-i presbiteri jegyzőkönyv.

21 Stul Ferencné (szül.: 1933), a verbőci gyülekezet tagjának szóbeli közlései alapján.

22 KRELM, I. fond, 10. C.

23 Orbán 2008, 303–317.

idézve: „Ez a 20 (húsz) ember képezi az egyházközség magvát. Ők írják alá az állammal kötendő szerződést és egyéb iratokat: általában felelősek az egyházközségben mindenért.”²⁴ Peyer-Müller szerint ezt az ún. húszas tanácsot a gyülekezetek tagjai nem szabadon, hanem a települések politikai hatóságának beleszólásával választották meg.²⁵ Az, hogy Verbóc esetében ezek a választások pontosan hogyan zajlottak, nem tudható, ugyanis Csík József távozása után a jegyzőkönyvek vezetése abbamaradt.

A nyomás a gyülekezetekre egyre fokozódott: az állam nem elégedett meg az egyházi ingatlanok (parókiák, imatermek, iskolaépületek) szekularizációjával, saját tulajdonának tekintette még a templom épületét is, amit az egyházközség ugyan bizonyos kikötések mellett bérbe vehetett. Bérleti díjat nem fizettek érte, azonban adózni kellett utána az államnak, s bármínemű munkálatot az épületen csak az állam jóváhagyásával lehetett végezni.²⁶ Erről minden gyülekezet szerződést kötött az állammal, mely azt is magába foglalta, hogy az épület karbantartása az egyházközség feladata, ennek elmulasztása esetén az állam jogot formálhatott a templom bezárására, illetve a működési engedély megtagadására.²⁷ Emiatt minden egyházközség fokozott figyelmet fordított arra, hogy templomának állapota megfelelő legyen. Nem volt ez másként a verbóci gyülekezettel sem: rendszeres felújításokat, javításokat végeztek a templomon, amiket a gondnoki napló kiadási tételei is bizonyítanak.²⁸

24 KRELM, I. fond, 10. C.

25 Peyer-Müller 1994, 401.

26 Orbán 2008, 312.

27 KRELM, I. fond, 10. C., Типовой договор. 1948.

28 Verbóci Református Egyházközség Irattára, Gondnoki napló (1940–1983).

A templom bezárásának előzményei

A Szovjetunió történetében az 1953–1964 közötti éveket az úgynevezett „hruscsovi enyhülés” időszakaként tartják számon. Tény, hogy a desztalinizációval egyfajta változás indult el a kommunista politikában, de a hozzáállás az egyház ügyeihez még szigorúbb lett. 1959-től például a Szovjetunió összes felsőoktatási intézményében kötelezővé tették a tudományos ateizmus alapismeretei című tantárgyat.²⁹ Úgyszintén ezt a viszonyulást tükrözte Hruscsov 1960-ban tett kijelentése is, miszerint: „25 év múlva minden vallás el fog tűnni a Szovjetunióból. Egyetlenegy papot hagyunk meg mutatóba, hogy a jövő generációja tudja, hogy néztek ki.”³⁰ Az ateista propaganda erőteljesebbé válását támasztja alá továbbá az is, hogy 1963-ban a járási és a városi tanácsok végrehajtó bizottságai mellett külön bizottságokat hoztak létre azzal a céllal, hogy felügyeljék a vallásgyakorlással kapcsolatos törvények betartását, valamint a vallási közösségek és egyházi személyiségek tevékenységét.³¹

Kárpátalján ez az erőteljes vallásellenes politika vélhetően már az ötvenes-hatvanas évek fordulóján jelentkezett, ugyanis 1959–1961 között több református templom, mint például Verbóc, Péterfalva, Tekeháza, Bulcsú stb., működési engedélyét bevonták, s lelkész nem végezhetett bennük szolgálatot. A hatóságok különböző okokkal magyarázták a bezárást. Verbóc esetében az épület életveszélyes állapotára hivatkoztak, ami nem volt helytálló, ugyanis a gyülekezet nagy gondot fordított temploma karbantartására. Ez tehát nem lehetett az igazi ok. A bezárás oka talán az „egy falu – egy templom” elvvel magyarázható, miszerint a szovjet törvények egy községen belül két azonos felekezethez tartozó

29 Oficinszkij 2010, 288.

30 Idézi Szabó L. 2006, 27.

31 Oficinszkij 2010, 298.

templom működését nem engedélyezték. Mivel 1950. május 30-án az OK(b)P Központi Bizottsága³² határozatot hozott a kis kolhozok összevonásáról,³³ Verbőc és Feketepatak addig különálló kolhozai egyesültek, s a két községet egy közigazgatás alá vonták. Ez tehetette indokolttá az egyik templom bezárását.³⁴

Ennek kapcsán azonban felvetődik a kérdés: miért épp a verbőci templomot zárták be? Mert a kettő közül ennek nem volt megválasztott lelkésze? Tudjuk, hogy Verbőcön 1947-től 1956-ig Szabó Elemér volt a beszolgáló lelkész, s az ebben a periódusban lezajló regisztrációk során a gyülekezet mindig megkapta a működési engedélyt, többek között 1955-ben is.³⁵ 1956-ban a gyülekezet lelkészévé iktatták be Török Zoltánt, aki korábban Ungtarnócon, illetve 1950-től Nagypaládon szolgált. Ő 1959-ig volt a gyülekezet pásztorra, aztán lemondott tisztségéről. Szakított a lelkészi hivatással, de a községben maradt, és a helyi kolhozban pénztárnokként kezdett el dolgozni, felesége pedig az iskolában tanított. Három gyermekük volt.³⁶ 1959 márciusában a *Kárpáti Igaz Szóban* a neve alatt megjelent egy írás Ne álszenteskedjünk címmel, amelyben a húszévi szolgálat után lemondott lelkész „nyíltan leleplezte a református egyházat”. Mindezt persze a kor ateista ideológusai látták így,

32 Összoroszági Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága.

33 Oficinszkij 2010, 279.

34 A falu lakói nem hozzák összefüggésbe a templom bezárását a közigazgatási összevonással, özv. Stul Ferencné és Gönczy Erzsébet visszaemlékezése szerint is a két templom közötti kis távolság (2,5 km) volt az oka a verbőci templom bezárásának. Mindkettőjük tudomása szerint a hruscsovi éra idején született egy olyan rendelet, amely szerint 5 km-en belül két azonos felekezetű templom nem lehetett.

35 KTÁL, P-1490 fond, I. opisz, 39. od. zb. A verbőci templom bezárására vonatkozó, itt fellelhető iratanyagokat Fodor Gusztáv bocsátotta rendelkezésemre, amiért köszönet illeti.

36 Gönczy Árpád (szül. 1940) szóbeli közlései alapján, aki 1975–2011 között a verbőci gyülekezet gondnoka volt.

többek között Szikszai Aladár,³⁷ de a gyülekezet tagjai a mai napig úgy vélik, hogy azt csak a hatósági kényszer miatt írta alá a lelkész.³⁸ A faluban nyílt titok volt, hogy az államhatalom részéről nyomást gyakoroltak rá, megfélemlítették, meg is verték. Török Zoltán, családos ember lévén, nem bírta a rá nehezedő nyomást, megtört, letette a palástot, és aláírta azt a bizonyos újságcikket, amely nem is az ő gondolatait tartalmazta, hanem megfogalmazták helyette. A későbbiekben erősen gyötörte a lelkiismeret, nem tudott túllépni „lemondásán”.³⁹ Az viszont tény, hogy így a verbőci gyülekezet ismét választott lelkész nélkül maradt, s újra Szabó Elemérnek kellett ellátnia a lelkészi teendőket.

A működési engedély visszavonása

Az 1950-es évek végén rendeződni látszott a gyülekezet helyzete, zajlott minden a megszokott mederben, semmilyen előjele nem volt annak, hogy az állam részéről a regisztráció visszavonása fenyegetné. 1960. június 29-én Gencsy Béla püspök rövid levelet intézett Szabó Elemér lelkipásztorhoz, melyben kérte, július 4-én jelenjen meg Ungváron az irodájában a verbőci egyházközség ügyében.⁴⁰ Az bizonyos, hogy Szabó Elemér elment a megbeszélésre, illetve hogy 1960 folyamán többször is járt Ungváron a gyülekezet ügyében, amit a gondnoki napló útiköltségre fordított ki-

37 Szikszai Aladár: *Akik szakítottak a vallással*. In Barzsó–Kovács 1961, 134.

38 Gönczy Árpád szóbeli közlései alapján.

39 Gönczy Árpád elmondása szerint neki nem volt személyes kapcsolata a lelkésszel, de másoktól hallotta, hogy a községben maradt lelkész gyengébb pillanataiban „elszólta” magát a lemondásával/lemondatásával kapcsolatban. Az akkori presbitérium pedig – a nyugalmazott gondnok szerint – nem volt elég erős, hogy támogatást nyújtson, illetve kiálljon lelkésze mellett.

40 Verbőci Református Egyházközség Irattára.

adási tételei igazolnak.⁴¹ Arról viszont, hogy mi történt ott, s hogy mi hangzott el ezeken a találkozókön, nincs tudomásunk.

Nagy valószínűséggel állítható azonban, hogy a püspöknek már ekkor tudomása lehetett az illetékes hatóságok előkészületeiről a verbőci templom működési engedélyének visszavonása ügyében, s emiatt hívatta magához megbeszélésre Szabó Elemért. A templom regisztrációjának visszavonása ugyanis már hónapokkal korábban elindult: a Nagyszőlősi Járási Végrehajtó Bizottság 1960. március 12-én kelt 83. számú határozatában visszavonta a verbőci, a tekeházai és a péterfalvai gyülekezet működését, amit a területi végrehajtó bizottság 1960. április 13-án a 190. számú határozatában jóváhagyott. 1960. július 12-én a Szovjetunió Vallásügyi Minisztériuma elfogadta és törvényesnek ismerte el ezt a határozatot. Erről M. Szalamatin vallásügyi meghatalmazott 1960. július 25-én kelt levelében tájékoztatta I. F. Kerecsanint, a Nagyszőlősi Járási Végrehajtó Bizottság elnökét, és felszólította, hogy a templomok bezárásának ügyét, magától értetődően, komolyan és alaposan elő kell készíteni.⁴² Mindebből világosan kitűnik: először helyben, azaz Nagyszőlősön született határozat a regisztráció megtagadásáról, nem pedig központilag hozott határozatot hajtottak végre az illetékes hatóságok.

1961-től tehát a verbőci gyülekezetnek nem volt működési engedélye, ami azt jelentette, hogy lelkész nem végezhetett szolgálatot az épületben, de a hívek számára megengedték, hogy bemenjenek énekelni vagy imádkozni, illetve temetésekkor a harangot is meg lehetett húzni. A gyülekezeti iratok között azonban a hatóságok részéről nincs semmilyen hivatalos indoklás a templom bezárására. A későbbiekben is csak olyan erőltetett indokokat hoztak

41 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Gondnoki napló (1960).

42 KTÁL, P-1490 fond, I. opis, 39. od. zb., 18. f.

fel, mint hogy életveszélyes az épület állapota,⁴³ illetve nem látogatják a hívek, így nincs szükség rá.⁴⁴

Arra, hogy mit kezdjenek a megüresedett épülettel, az állam képviselőinek részéről több változat is született. Az akkori helyi párttitkár⁴⁵ muzsikateremmé akarta átalakíttatni. Az elképzelés szerint a templom falait mozaikkal kellett volna kirakni. Ennek megvalósulása azonban azért hiúsult meg, mert nem akadt olyan személy, aki az épület ilyen nemű átalakítását elvállalta volna.⁴⁶ A következő javaslat az volt, hogy tornateremmé kell átalakítani, mivel az 1961-ben megnyílt, Verbőc és Feketepatak határán fekvő új általános iskolának nem volt a testnevelésórák levezetésére alkalmas helyisége. Az iskola vezetősége azonban elhatárolódott ettől a lehetőségtől. Arra hivatkozva utasították vissza az épület használatát, hogy az túl messze van a tanintézménytől, a tanulók az órák közötti rövid szünetben nem jutnának el időben a kijelölt helyre, illetve vissza az iskolába a következő óra kezdetére.⁴⁷

Mivel a fenti terveket elvetették, megpróbálták rávenni az akkori kolhozelnököt, Simon Józsefet, hogy vashulladék tárolására használja az épületet. De ő nem volt erre hajlandó.⁴⁸ Mindezekből látható, hogy a hatóság részéről a képzelőerő és a találékonyság kimeríthetetlennek bizonyult arra vonatkozóan, mit lehetne kezdeni a templomépülettel, hogy az „hasznos” legyen a kommunista rend szempontjai szerint. Az egyszerű emberekben azonban –

43 A protestáns egyházak képviselője ezzel érvelt Moszkvában, mikor a gyülekezet tagjai felkeresték a templom megnyitása kapcsán 1983-ban.

44 Egy 1955-ből származó tájékoztató, amit a templom regisztrálása kapcsán állított össze a községi tanács elnöke és jegyzője, kimutatja, hogy vasárnaponként 75, nagyobb ünnepek alkalmával 130 személy látogatta a templomot. Lásd KTÁL, P-1490 fond, 1. opisz, 39. od. zb. 9. f.

45 Kilétére vonatkozó adat a kutatás során még nem került elő.

46 P. Szalay–Küllős 1999, 289.

47 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

48 Stul Ferencné szóbeli közlései alapján.

még azokban is, akiknek pozíciójuk révén a fennálló rezsim kiszolgálóinak kellett volna lenniük – továbbra is élt a tisztelet az Isten háza iránt, s annak sérthetetlensége természetes volt számukra. Inkább hagyták üresen állni, mint hogy eredeti funkciójától eltérő módon használják.

Gyülekezeti lét a templomnélküliség idején

A működési engedély visszavonása azt jelentette, hogy semmilyen lelkész által végzett szolgálat nem folytatható a templomban, legyen az istentisztelet, úrvacsoraosztás, keresztelés, avagy esketés. Az egyházközségnek továbbra is volt saját költségvetése, amiről az a gondnoki napló tanúskodik, amelyet 1940-től 1983-ig vezettek, így felöleli a bezárás időszakának jelentős részét is. Ebből kiderül: a gyülekezet 1983-ig minden évben fizette az egyházkerületi járulékot, hozzájárult a lelkészözvegyek segélyezéséhez, a püspök külföldi útiköltségeihez,⁴⁹ valamint volt kántora, gondnoka, harangozója, akiknek minden évben csekély tiszteletdíjat fizettek (ez fejenként nem jelentett többet 20–30 rubelnél évente). A gondnokok is ismertek: 1955-től 1974-ig Balogh Pál, 1975-től 2011-ig Gönczy Árpád végezte ezt a feladatot a gyülekezetben. A templomot a gyülekezet továbbra is rendszeresen karbantartotta. A nevezett dokumentum kiadási tételei között szinte minden évben szerepeltek a templom felújításával kapcsolatos adatok:

- 1966-ban a templom kerítéséhez 16 rubelt fizettek ki oszlopokért;
- 1967-ben a székek javítására 75 rubelt faanyagért;
- a templom vakolásáért 500 rubelt;

49 Gencsy Béla püspök külföldi békekonferenciákra való utazásának költségeihez rendszeresen kérte a gyülekezetek hozzájárulását. Lásd KRELM, I. fond, 10. C.

- 1968-ban a templombelső lebetonozásáért 76 rubelt, a cementért 70 rubelt, festékekért 51 rubelt, a székek, illetve padok megjavításáért 100 rubelt fizetett a gyülekezet;
- 1969-ben pedig bevezették a villanyt az épületbe.

Mindez arra utal, hogy ezekben az években a templom egy nagyobb külső-belső felújításon esett át. 1973-ban pedig ismét egy nagyobb kiadási tételről olvashatunk: a gyülekezet 306 rubelt fordított betonozásra, valamint 638 rubelt az új kerítés elkészítésére. De az ezt követő évek számadásai is rendszeresen tartalmazznak a templom javítására, szépítésére irányuló tételeket, mint a templombelső átmeszelése, csatornázás vagy virágpalánták vásárlása stb.⁵⁰

Az államhatóság megbízott emberei (akik nagy valószínűséggel helyiek voltak) közben titokban számolták: kik, milyen gyakran, milyen célból látogatják az épületet.⁵¹ Volt eset, mikor pénzbírságot róttak ki templomlátogatás miatt, például Gönczy Árpád gondnokot 1981-ben 50 rubelre büntették ezért. Ő kifizette a bírságot, és látogatta továbbra is a templomot. Aztán ugyanebben az évben, egy másik alkalommal a harangozóval, Csok Bélával együtt (amiért harangozni mert) fejenként 50-50 rubelre büntették. Miután ezt is kifizették, és továbbra is bejártak a templomba, a hatóságok felhagytak a bírságolással.⁵² A későbbiekben azonban megbélyegezték emiatt Gönczy Árpádot. Ez például abban is megnyilvánult, hogy az egyik alkalommal egy róla készült jellemrajzot⁵³ kellett volna aláíratni a helyi párttitkárral, az pedig megtagadta az aláírást a fent említett okokra hivatkozva.⁵⁴ Ezek az esetek híven tükrözték az akkori szovjet rend egyházzal kapcsolatos visz-

50 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Gondnoki napló (1961–1983).

51 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

52 A 150 rubelre rúgó összeg szerepel az 1981. évi gondnoki számadás kiadási tételei között.

53 Írásbeli ajánlás pl. egy álláspályázathoz.

54 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

szásságait: engedélyeztek valamit, de ha valaki élt az engedély adta lehetőséggel, azt megbüntették, illetve a későbbiekben bármikor hátránya származhatott belőle.

Istentiszteletek és más egyházi szertartás céljából (esketés, keresztelés) az esetek túlnyomó részében a szomszédos Feketepatakra jártak át a hívek. Úrvacsorával is abban a templomban élhettek, a verbőci egyházközség pedig fedezte az úrasztali bor költségeinek rá eső részét. A gyülekezet éves elszámolását is a feketepataki lelkész hitelesítette, 1964-ig a már fent említett Szabó Elemér, 1966–1983 között pedig Horkay Barna.⁵⁵ Volt azonban olyan eset is, hogy keresztelés vagy esketés céljából a környező településekre, úgymint Mátyfalvára, Salánkra, Tiszakeresztúrba, Sárosoroszi-
ba mentek át a hívek. Ez abból a családlátogatási nyilvántartásból derül ki, amit 1997. június 1-jén kezdett el vezetni Szőke László. A lelkész egy kisebbfajta felmérésbe fogott a gyülekezetben, ami kapcsán sorra járta a református családokat, választ keresve az alábbi kérdésekre:

- Hány felnőtt és hány gyerek van a háztartásban?
- A gyerekek meg voltak-e kereszteleve, ha igen, hol?
- A házaspárok részesültek-e egyházi esketésben, s ha igen, akkor mikor és hol?
- Konfirmáltak-e a családtagok?
- Van-e a családnak Bibliája vagy református énekeskönyve?

Igaz, hogy a lelkész Verbőcnek csak néhány utcáját kereste fel e célból, nem a teljes gyülekezetet, mivel ugyanez év októberében áthelyezték, de munkája mégis rengeteg információt tartalmaz az utókor számára. A rendelkezésre álló adatokban az alábbi törvényszerűség figyelhető meg: ha két verbőci születésű személy esküdött, akkor Feketepatakon vagy Horkay Barna valamelyik szolgálati helyén történt ez meg (Nagyszőlős, Tiszakeresztúr), s ez vonatkozott a gyermekek keresztelésére is. Ha azonban az egyik

55 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Gondnoki napló (1961–1983).

fél más faluból származott, akkor értelemszerűen annak születési helyén tartották a szertartást, például Salánkon, Mátyfalván, Sárosorosziban, de volt példa arra is, hogy Borzsován, mert az egyik házasulandó fél oda való volt.⁵⁶ Meg nem keresztelt gyermekeket az adatok sehol nem említene, arra viszont, hogy egyházi esküvő nélkül kötöttek házasságot, már akadt egy-két példa. Ez különböző okok miatt fordulhatott elő: az egyes egyének gyengébb kötődése a valláshoz és az egyházhoz, a házasulandó felek egyikének munkahelyéből adódóan hátránya származhatott volna az egyházi szertartásból, vagy esetleg vegyes házasság miatt nem tudtak a felek megegyezni, melyik felekezet szertartása szerint esküdjenek. Szőke László összeírta azokat a házaspárokat is, akik nem kötöttek egyházi esküvőt, s lehetőséget biztosított számukra annak pótlására.⁵⁷ Mindebből az látható: ha a templom bezárásával a hatóságok a vallás és az egyház iránti ragaszkodást akarták gyengébbé vagy semmissé tenni, ez a verbőci gyülekezet esetében nem sikerült. Még 28 év után sem.

Nyughatatlan hívek – azaz a templom megnyitására tett törekvések

A templom bezárását követően a falu lakói több alkalommal is írásban és aláírásgyűjtéssel fordultak az illetékes hatóságokhoz a megnyitás ügyében. Ezek többnyire orosz nyelvre lefordított kérvények voltak, amelyek a templomhasználat teljes körű visszaállítását kérték. Egy 1968. október 31-én kelt, kézzel írott változat

56 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Családlátogatási nyilvántartás (1997. június–október).

57 Többévi házasság után tartott templomi esküvőt pl. Sipos Jenő és Gönczy Olga, Kalanics Sándor és Gróf Szilvia, Sipos Endre és Nikolajeva Natália.

napjainkig fennmaradt a gyülekezet iratai között. Ebben 400 személy nevében kérte harminc aláíró az egyházközség újraregisztrálását, akiknek a lakcíme, születési dátuma és munkahelye is fel volt tüntetve a dokumentumon. Stul Ilona szerint – akinek a nevét ott találjuk az aláírók között – minden kérvényt öt példányban készítettek el: egyet küldtek Nagyszőlősrre, egyet Ungvárra, egyet Kijevbe, egyet Moszkvába, s egyet meg kellett tartani a gyülekezetben, hogy bizonyítani tudják, ők írták azokat.⁵⁸ Mivel a gyülekezet jó kapcsolatban volt a nagyszőlősi baptista egyházi előjáróval, az sok hasznos tanáccsal látta őket el az ügyben, hogy „hol érdemes kopogtatni”, azaz kik a vallásügyi megbízottak, a kérvényeket ki-nek kell küldeni és milyen címre.

Amint említettük, a kérvényekhez aláírásokat is csatoltak, úgy küldték el Ungvárra. Sokáig nem kaptak választ, azonban évekkel később⁵⁹ a hatóság megbízottai visszavitték az aláírásokat, és kezdtek sorra felkeresni az embereket, akiknek a neve az aláírók között szerepelt. Elindult a megfélemlítés. Leginkább olyanokat kerestek fel, akik állami vagy közalkalmazottak voltak, vagyis emiatt elveszíthették a munkahelyüket. Volt, aki letagadta, hogy ő is aláírt, mert féltette az állását.⁶⁰

A falubeliek, mivel féltek a fennálló hatalomtól, de szerették volna visszakapni a templomukat, tovább folytatták a kérvényírást, de egy olyan hívő neve alatt küldték a kérelmeket, akinek már nem sok baja származhatott volna abból, ha esetleg a hatóság nem jól reagál azokra. Ezért egy nyugdíjas asszony, Balogh Ida adta a nevét a folyamodványokhoz.⁶¹ A gyülekezet bizonyos tagjait azonban nem tántorította el sem a sikertelenség, sem a megfélemlítés. 1982. december 7-én levélben fordultak a Szovjetunió vallásügyi

58 Stul Ferencné szóbeli közlései alapján.

59 Arról, hogy hány év telt el a két esemény között, nincs adat.

60 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései szerint.

61 Uő.

megbízottjához, V. A. Kurojedovhoz, amiben kérték templomuk újrajegyzését, amit 1961-ben valótlan okok miatt visszavontak. Hivatkoztak a templom történelmi múltjára, a gyülekezet nagy létszámára s az épület kitűnő állapotára. Leírták, milyen kifogásokkal állt elő a nagyszőlősi járási megbízott, mikor kérvényezték a megnyitást, vagyis hogy a legközelebbi bejegyzett templom közelebb van, mint 3 kilométer, járjanak oda. Ők arra hivatkoztak, hogy az idős emberek számára ez túl nagy távolság. A járási megbízott ezután azt mondta, azért zárták be a templomot, mert a hívek nem látogatták. Ezért a verbőci gyülekezet kérte V. A. Kurojedovot, hozzon újabb határozatot a verbőci templom regisztrálása kapcsán.⁶²

Ezt követően a gyülekezet tagjai 1983 tavaszán egy háromfős küldöttséget indítottak Moszkvába a templom megnyitása érdekében: Stul Ferencné (Ilona), Komáromi Lajost és Orosz Albertet (utóbbi tolmácsként ment velük, mert nagyon jól beszélt az orosz nyelvet). Az út költségét, ami majdnem 280 rubelt tett ki, a gyülekezet állta.⁶³ Stul Ferencné elmondása szerint, mivel az akkori időkben mindennapos volt, hogy a vonaton utazókat kikérdezzék úti céljuk felől, őket is megkérdezték, miért mennek Moszkvába. Hogy ne fordítsák vissza őket, egy kis furfanghoz folyamodtak, s azt mondták: egy ismerős családhoz mennek, akikkel az ő fia ismerkedett meg a katonaság idején.

Moszkvában fogadták ugyan őket, de a vallásügyi miniszterhez nem mehettek be, csak a protestáns egyházak képviselőjével beszélhettek. Elmondták neki, mi ügyben járnak. Az illető figyelmesen végighallgatta őket, s azon a véleményen volt, hogy biztosan azért zárták be a templomot, mert életveszélyes. A verbőciek azonban állították, hogy az épület állapota kitűnő. A képviselő azt ígérte, elmegy, és megnézi személyesen, de még azt is hozzátette,

62 Verbőci Református Egyházközség Irattára.

63 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Gondnoki napló (1983).

helyben, azaz a megyében kell elrendezni az ügyet. Helyben azonban nem tehettek addig semmit, amíg Moszkvából nem kaptak parancsot/engedélyt a templomok visszaadására. Tehát az ügyet hatósági részről nagyon ügyesen elnapolták, és a képviselő sem ment el soha „terepszemlét” tartani.⁶⁴

A moszkvai küldöttek sajnos nem jártak sikerrel. Hiába várták templomuk megnyitását, annak ellenkezője történt: az 1983. év kimutatásai alatt a gondnoki naplóban a következő mondat olvasható: „Állami intézkedés megszüntette az egyház önálló működését 1983. április 20-án.”⁶⁵ Azt, hogy miért történt mindez, a mai napig homály fedi. A hatóságok részéről nem érkezett hivatalos értesítés, sem indoklás erről. A gyülekezet tagjai akkor szembesültek a ténnyel, mikor elmentek befizetni az éves adót. Ott tudták meg, hogy a templomot törölték a nyilvántartásból. Valószínűleg az eset nem hozható összefüggésbe a gyülekezet tagjainak moszkvai útjával, mert a két esemény között nagyon rövid az időintervallum. Az 1961. évi működési engedély megvonása is helyből, Nagyszőlősről indult, s a protestáns egyházak képviselője is kijelentette: helyi szinten kell az üggyel foglalkozni. Mindebből arra következtethetünk, hogy a határozat a templom teljes bezárásáról már folyamatban volt, amikor a gyülekezet tagjai Moszkvába utaztak. Az épület belső ajtaját kulcsra zárták, már énekelni sem mehettek be a hívek, csak a külső ajtó maradhatott nyitva abból a célból, hogy a harangozó halálesetkor fel tudjon menni harangozni a toronyba. Az épület egyik kulcsát a gondnoknál hagyták, a másik kulcsot a községi tanács akkori elnöke, Bányai Béla kapta meg.⁶⁶

Mivel a gyülekezet tagjai féltek, hogy esetleg teljesen lerombolják az épületet, beleegyeztek, hogy a hatóságok orgonatermet létesítsenek benne. Ez ügyben történt is előrelépés: Beregszászból

64 Stul Ferencné szóbeli közlései alapján.

65 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Gondnoki napló (1983).

66 Gönczy Árpád szóbeli közlései alapján.

hívtak szerelőket, Huszti Józsefet és Apay Györgyöt, akik elektromos áramszolgáltatásra kötötték az orgonát. Ennek költségeit a helyi kolhoz fedezte.⁶⁷ Nagyszőlősről hatósági megbízottként egy Kotljánej/Kotlán⁶⁸ nevű személy ment ki, hogy elmondja: mivel orgonaterem lesz az épületből, a padokat ki kell cserélni párnázott székekre, ahogy illik. A lakosság körében ez nagy felháborodást keltett. A hatóságok megpróbálták rávenni a kolhoz tehergépkocsi-vezetőit, hogy hordják ki a templomból a padokat, majd teherautón szállítsák el. Mindegyik sofőr ledobta a kulcsát az asztalra, s nem volt hajlandó engedelmeskedni. Az akkori kolhozelnök, Simon József is azon az állásponton volt, hogy maradjanak a padok. Egy másik alkalommal viski munkások érkeztek, hogy kiürítsék a templomot, belső átalakításokat végezzenek.⁶⁹ Mikor a falubeliek meghallották ezt, összesereglettek, és kezdték lebeszélni, illetve szidni a csapat tagjait, hogy ne tegyenek ilyet. Azok megdöbbenve nézték a falu lakóinak reakcióját, ugyanis ők csak amiatt vállalták el a munkát, mert úgy tudták: a lakosság beleegyezett a dologba. Így nem tettek semmit, hanem dolgavégezetlenül hazamentek. Végül az orgonateremből nem lett semmi. Csak kivettek a templom falára egy táblát, hogy ott orgonaterem van, de soha nem tartottak benne egy előadást sem.⁷⁰

67 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

68 A megkérdezettek különböző módon emlékeznek a névre. Valószínűleg a járási végrehajtó bizottság helyetteséről, Kotlán Natália Ivánovnáról van szó, akihez még 1988-ban is írtak kérvényt a gyülekezet tagjai az egyház regisztrálása miatt.

69 Visk: település a Huszti járásban.

70 Stul Ferencné szóbeli közlései alapján.

„Reményteljes változás...”

Az orosz pravoszláv egyház 1988-ban ünnepelte fennállásának 1000. évfordulóját,⁷¹ ezért Szovjetunió-szerte az esztendő folyamán rendezvénysorozatok zajlottak. Az, hogy állami részről ezeket az egyházi programokat engedélyezték, már jelzésértékű lehetett: változás volt várható a szovjet egyházpolitikában. S valóban így történt, aminek az eredménye a verbőci templom szempontjából az lett, hogy egy 1988. december 20-án hozott határozat értelmében át- vagy újraregisztrálták az épületet.⁷² A jó hír pedig gyorsan terjedt: a község lakói először 1988 végén a szomszédos község, Mátyfalva görögkatolikus elöljáróságától értesültek arról, hogy megérkezett Ungvárra a verbőci templom megnyitásáról szóló engedély. A mátyfalviak azért tudtak minderről, mert ők is hasonló ügyben jártak Ungvárra, ott hallották a hírt.⁷³ Tehát mikor Forgón Pál református püspök közölni akarta, hogy megnyitják újra a templomot, a falubeliek már tudtak róla. Erről az eseményről Szabó Béla lelkész is beszámol a *Reformátusok Lapjában*, amikor 1989 kárpátaljai történéseit összegezte *Megnyíló templomok Kárpátalján* című írásában: „Január 18-án, szerdán Forgón Pál püspökkel kiutaztunk Verbőcre, ahol már hosszú ideje zárva volt a templom. A püspök már előzőleg tárgyalta az Ungvári Egyházügyi Hivatal vezetőségével, ahol kijelentették, hogy a verbőci templom vissza van adva. Amikor megérkeztünk e községbe, odamentünk a templomhoz, és annak falán láthattunk egy táblát, amire ez volt írva: »Zeneház«. Feltekintve a szép, nagy templomra, könnybe lábadtak szemeink... Nem messze tőlünk ott állt egy idősebb férfi,

71 Nagy Volodimir 988-ban vette fel a kereszténységet a Kijevi Ruszban, s az orosz pravoszláv egyház ettől a dátumtól számítja fennállásának kezdetét.

72 Verbőci Református Egyházközség Irattára, Довідка про реєстрацію релігійного об'єднання. (Igazolás az egyházközség regisztrációjáról).

73 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

akitől mindjárt megkérdeztük, hogy hol lakik a gyülekezet kurátora. Az idős magyar református ember illendőképpen megmondta.

– »Na és mit hallani a községben a templomról? Visszakapja a gyülekezet?« – kérdezte a püspök.

– »Hát úgy hallani, hogy lehetséges« – volt erre a válasz.

– »Már meg is van az engedély a megnyitásra, és nemsokára megtartjuk benne újra az első istentiszteletet« – mondta határozottan a püspök.

– »Hát ki tetszik lenni?« – kérdezte ő.

– »Én vagyok a püspök« – mondta szeretettel a főtiszteletű úr.

Erre a mi kedves atyánkfia szemeiből megeredtek a könnyek... Sírva fakadt az örömtől és a meghatódottságtól egyaránt. [...]⁷⁴

Ugyanerre a napra a gyülekezetben választmányi gyűlést hívtak össze, amelyen megválasztották a húszas tanács tagjait, ezen belül pedig a tisztségeket:

– Gönczy Árpádot megválasztották (immár állami részről hivatalosan) gondnoknak;

– Rózsa Bélát jegyzőnek;

– Stul Ilonát pénztárosnak.

Az ellenőrző bizottság tagja lett Balogh Béla, Bodor Bálint és Biláncsuk Georgina. Az erről szóló jegyzőkönyvet a községi tanács elnöke, Bányai Béla is aláírta.⁷⁵ Mivel a hivatalos papírokat el kellett még intézni, a falu néhány fős küldöttsége elment Ungvárra, ahol 1989. január 23-án B. M. Ivaskovics, a Területi Egyházügyi Hivatal vezetője aláírta és kiadta számukra a szükséges engedélyeket a templom újraregisztrálására és a húszas tanács működésére.⁷⁶ Aztán az ott megszerzett jóváhagyást vitték a járási közigazgatáshoz.

74 Szabó B. 1990, 4.

75 Verbőci Református Egyházközség Irattára, A választmányi gyűlés jegyzőkönyve. (Kelt: Verbőc, 1989. január 18.)

76 Verbőci Református Egyházközség Irattára.

Nagyszőlősen még mindig durván fogadták őket, de megakadályozni már nem tudták a folyamatban lévő ügyet.⁷⁷

ДОВІДКА

про реєстрацію релігійного об'єднання

Видана в тому, що на основі рішення Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР від 20 грудня 1969 року протокол № 22 зареєстровано релігійну громаду (групу) віруючих реформатської церкви (віресповідання) с. Борбовець Виноградівського району Закарпатської області (місце перебування і район діяльності) області

М. Виноградівський район Закарпатської області 23 січня 1969 р. № 10

В. М. Іванкович

169 р.

В. Веремієвська редакція з № 173-89 р. з 2000

Igazolás a verbőci templom újraregisztrálásáról, 1989. január 23.
(Forrás: Verbőci Református Egyházközség Irattára)

A hivatalos ügyintézkést követően, 1989. február 5-én sor kerülhetett a templom megnyitására. Az ünnepségen részt vett többek között az ungvári vallásügyi képviselő is.⁷⁸ Az elvett hét református templom közül Verbőc volt az első, amely újra megnyithatta ajtaját a hívek előtt.⁷⁹ Az esemény kapcsán egy cikk is megjelent a *Refor-*

77 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

78 Stul Ferencné szóbeli közlései alapján.

79 Az ötvenes-hatvanas évek folyamán hét kárpátaljai református templomot zártak be: a verbőcit, a tekeházait, a péterfalvait, a bulcsúit, a beregardóit, a kajdanóit és a bilkeit. Ez utóbbit a hatóságok 1976-ban lebontatták.

mátusok Lapjának 1989. április 16-i számában Reményteljes változás Kárpátalján címmel. Az írás szerzője Forgon Pál, a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke volt, aki a következőképpen számolt be az eseményről: „»Ím bejöttünk nagy örömmel a Te hajlékodbba felséges Atya Isten.« 54. évi szolgálatom ideje alatt sok templomban és sok alkalommal hangzott fel ez az ének. De így, mint február 5-én a kárpátaljai Verbóc községben, még talán sohasem. Huszonnyolc évig volt bezárva az ősi falu templomának az ajtaja, amely ezen a napon nyílt meg újra. Az 1844-ben épült hajlék mintegy 800 lelket számláló gyülekezetben közel 3000 testvér sereglett egybe közlelről-távolról hálaadó örvendezésre. Áldott legyen az Úr érette! [...]”⁸⁰ A püspök a továbbiakban azokról a kicsi, de szembetűnő lépésekről írt, ami az egyház és az állam viszonyában végbement változásokat jellemezte abban az időben, s ami az elkövetkezendőkre nézve reménységre adott okot a vallási élet terén.

Kitekintés a jelenre

A hívek tehát a templomot 1989. január végén kapták vissza, de annak állapotát tekintve nem várt dolgokkal kellett szembesülniük. Amikor kinyitották az ajtót, megdöbbentek attól a látványtól, ami fogadta őket. A hat év során ugyanis, míg a templom kulcsra volt zárva, nem történt semmilyen karbantartás rajta, így az időközben meglazuló, s később egy-egy helyen ki is hulló ablaktáblák sem lettek pótolva. Ebből kifolyólag a templomot birtokba vették a galambok. Élettevékenységük nyomai mindenütt fellelhetők voltak a templom belsejében. A korábban szerelők által nyitva hagyott, 20. századi orgonát sem kímélték meg, azonban helyrehozhatatlan

80 Forgon 1989, 1.

kárt nem okoztak benne.⁸¹ Ellenben a hívek a padokat összetörve, romokban találták. Ez azért volt különös, mivel a falubeliek közül senki nem észlelte, hogy valaki bement volna a templomba, és megrongálta volna azokat. A padok mégis használhatatlan állapotban voltak, látszott: valaki szándékosan tett kárt bennük. A tettes/tettesek (valamint megbízóik) kilétét és indítékait a mai napig homály fedi. A rongálók valószínűleg az éjszaka leple alatt tehették, amit tettek. Kilétüket csak találgatják, az viszont a falu lakói számára bizonyos, hogy nem helybeliek lehettek az elkövetők.⁸²

A templom megnyitóünnepségére ideiglenesen összerakták, illetve pótolták a padokat, de egyértelmű volt, hogy teljes csere szükséges. Ehhez nem volt meg a szükséges anyagi fedezet. A falu lakói azonban összefogtak templomuk ügyéért, buzgó imádkozásba és adakozásba kezdtek. Az így összegyűlt pénzből fogtak hozzá a felújításhoz. Először 30–40 centiméteres földréteggel feltöltötték a templom padlózatát, mert az időközben annyival lesüllyedt a bejárati ajtóhoz képest, a tetőt pedig teljes egészében átfedték.

1994-ben a régi padokat új, tölgyfából készületekre cserélték. Ezek elkészítését Gönczy Árpád akkori gondnok végezte, aki asztalosmester volt. Munkáját Pataki István segítette. A templom padlózatát parkettával borították, felújították a szószéket, új ajtók készültek. A templombelsőt az eredeti állapotába állították vissza.⁸³ Mindezt a gyülekezet önerőből, minden külső anyagi segítség nélkül vitte véghez egy olyan időszakban, amikor az ország rossz gazdasági helyzete miatt a lakosság megélhetése is csak nagy nehezen volt biztosított. A szent cél érdekében azonban a kevésből is mindenki adni tudott épp annyit, hogy az elegendő legyen.

81 Gönczy Erzsébet szóbeli közlései alapján.

82 Uő.

83 Uő.

A református templom napjainkban

(Forrás: KRELM)

Még 1992 őszén a gyülekezet visszakapta a parókiáját is, ám a 70 m² alapterületű épület is nagyon rossz állapotban volt. Két termet felújítottak benne, hogy ott tarthassák a gyülekezeti alkalmakat, de végül 1997-ben a gyülekezet vezetői úgy döntöttek, új lelkészlak építésébe kezdenek. Mivel erre már több helyről is kaptak anyagi segítséget, a parókiát, ami egyben gyülekezeti terem is, négy hónap leforgása alatt húzták tető alá.⁸⁴ Persze a különböző munkálatok több évet vettek igénybe, de napjainkra már egy barátságos és korszerű épület ad otthont a lelkészcsaládnak, illetve várja a híveket a gyülekezeti alkalmakra.

84 Verbőci Református Egyházközség Irattára.

Az elmúlt években kétszer szerveztek nagyobb hálaadó alkalmat a templom megnyitása kapcsán a gyülekezetben: 1999. február 7-én hálaadó istentiszteletet tartottak a tíz éve visszkapott templom évfordulójára. Az Igét Horkay László püspök hirdette, és jelen voltak Gulácsy Lajos nyugalmazott püspök, Oroszi Pál, Czírók Béla és a környező gyülekezetek lelkipásztorai a híveikkel együtt, hogy osztozzanak a verbőciek örömében.⁸⁵

2014-ben a templom megnyitásának 25. évfordulója alkalmából, illetve a templom külső megújulása kapcsán tartottak hálaadó istentiszteletet. Az ünnepségen Enyedi Attila szavalt, az a fiatalember, akit elsőként kereszteltek meg a visszkapott templomban 25 évvel korábban.

A templom megnyitásától kezdve a gyülekezet lelkésze Homoki Gábor volt, aki többek között a szomszédos Feketepatakon és Mátyfalván is szolgált. Időközben kisegítő lelkészként voltak mellette Verbőcön:

- Magyarországról György Horváth László 1996. április 1. és 1997. június 1. között;
- 1997. június 1-től október 1-ig Szőke László Erdélyből;
- 1997. október 1. – 1998. július 1. között Tegze Lóránt végezte a segédlelkészi szolgálatot, aki már azon kárpátaljai ifjak egyike, akik valamelyik magyarországi teológián szerezhettek lelkészi képesítést.

1998-tól ismét Homoki Gábor állt az egyházközség élén. Verbőc jelenlegi lelkésze a beregújfalui születésű Molnár Zsolt, aki 2002 októberétől szolgál a gyülekezetben. Gönczy Árpád, aki több évtizeden át hűséges gondnoka volt az egyházközségnek, 2011-ben előrehaladott kora miatt átadta a stafétát a fiatalabb nemzedéknek. Őt követően Stul Ferenc végezte ezt a feladatot, annak a Stul Ilonának a fia, aki Moszkváig ment a templom újraregiszt-

85 Uo.

rálása érdekében. Napjainkban Horváth Attila a gyülekezet gondnoka.

2016. október 9-én hálaadó istentisztelet keretében egyházkerületi oklevéllel ismerték el Gönczy Árpád és Stul Ilona bátor kiállását és a gyülekezet építésében végzett évtizedes áldozatos munkáját. Igét hirdetett Zán Fábián Sándor püspök, az ünnepségen jelen volt Szalipszki Endre beregszászi magyar főkonzul is.⁸⁶

Mikor sokévi aszály után esőt kap a szomjazó föld – talán így jellemezhető az elmúlt évtizedek gyülekezeti élete Verbőcön. A templom megnyitása és egyúttal a hatalmi rendszerben végbe menő változások következtében újra lehetővé vált az istentiszteletek (immár helyben történő) zavartalan látogatása, megindulhatott a hitoktatás és a felkészítés a konfirmációra, bibliatanulmányozó körök alakulhattak, ismét elérhetővé vált a vallásos irodalom, ifjúsági körök szerveződhetnek, a fiatalok hitmélyítő táborokban vehettek részt. Nagy volt és a mai napig nagy az érdeklődés az ilyen alkalmak iránt a gyülekezetben, amelyek az egyházközség hosszú éveikig nélkülözni kényszerült hitéletének táplálékul, megerősödésül szolgálnak napjainkban is. A verbőci református gyülekezet tehát él. S ha nehézség, megpróbáltatás éri, ott van a fiak számára atyáik példája: miként tud a hit hegyeket megmozgatni, esetükben bezárt templomajtókat megnyitni. Mi pedig Verbőc példáján is láthatjuk: a szovjethatalom bármilyen erőteljesen lépett fel a vallással, az egyházzal, a hittal szemben, minden lehetséges módon törekedve annak visszaszorítására, elpusztítására, nem járt sikerrel. A közösségben élt és él ma is az őseik hitéhez való mély, őszinte ragaszkodás, mely által akár emberi mércével mérve nagy tettek véghezvitelére is képessé válnak.

86 *Hálaadás Verbőcön*. <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/51030/> (letöltve: 2017. december 17.).

Források

Gönczy Árpád (született 1940), a verbőci református gyülekezet nyugalmazott gondnoka szóbeli közlései

Gönczy Erzsébet (született 1951), a verbőci református gyülekezet pénztárnoka szóbeli közlései

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області) (KTÁL)

Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma (KRELM)

Stul Ferencné (született 1933) verbőci gyülekezeti tag szóbeli közlései

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL)

I.8.c. Egyházkerületi Levéltár iratai, Egyházközségi adattár

Verbőci Református Egyházközség Irattára

Irodalom

Barzsó Tibor–Kovács Vilmos (szerk.) 1961: *Naptár 1961*. Uzshorod, Kárpátontúli Területi Kiadó.

Fodor Gusztáv 2016: *Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016*. Református múltunk kezesség I. Tiszaszentimre, Narancsik Imre Kutatói Műhely.

Forgon Pál 1989: Reményteljes változás Kárpátalján. *Reformátusok Lapja*, (33. évf.) 1989. április 16. 1, 3.

György Horváth László–Lajos Mihály 1998: *A Hömlöc lábánál. Salánk, Fekete-patak és Verbőc történetéből*. Kárpátaljai magyar könyvek. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

- Hálaadás Verbőcön. A Kárpátaljai Református Egyház hírei.* <http://refua.ti-rek.hu/hir/mutat/51030/> (letöltve: 2017. december 17.).
- Molnár József–Molnár D. István 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Oficinskij, Román 2010: Állam és egyház. In Fedinec Csilla–Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 – történelem, politika kultúra.* Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 287–296.
- Orbán Marianna 2008: A Kárpátaljai Református Egyház története 1944–1949 között. *Történeti tanulmányok, a Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa*, 2008 (16). 303–317.
- P. Szalay Emőke–Küllös Imre (szerk.) 1999: *Máramaros-Ugocsa Egyházmegye.* Magyar Református Egyházak javainak tára I. Budapest, Ráday Nyomda.
- Peyer–Müller, Fritz 1994: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre.* Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya.
- Radvánszky Ferenc (szerk.) 2000: *Kárpátaljai református templomok.* Ungvár–Beregszász, Tárogató Kiadó.
- Szabadi István (szerk.) 2001: „Mellyet még az régi atyáink is birtanak.” *Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809.* Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár.
- Szabó Béla 1990: Megnyíló templomok Kárpátalján. *Reformátusok Lapja*, (34. évf.) 1990. február 4. 4.
- Szabó László 2006: A szocializmus hatása az egyházi misszióra. *ATF Szemle*, 2006/2. 26–34.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2016: A szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–46). Történelmi vázlat. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2016 (15)/1. 83–99.
- Zágoni Á. Károly 2005: *A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve.* A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 34. [Közreadja: Csatáry György]. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára.

he was moved from Siberia to the Ural, where he was in fact released on June 8, 1956.

This paper focuses on the presentation of Béla Huszti's life in prison, and it also raises this interesting issue: why did a number of pastors calling for renewal and spiritual awakening have to endure long prison terms? The concessions made by the Transcarpathian Reformed Church to the state authorities were seen by many as a necessary evil. The first victims of such opportunism were those pastors who wanted to make a change and a better Church for Christ.

MARIANNA SZÉKELY

The circumstances of closing the Reformed Church of Verbóc (Verbovets)

The Reformed church of Verbóc is one of those churches in Transcarpathia from which the Soviet authorities in the Khrushchev era withdrew their license. The local Hungarian community – with a Reformed history several centuries old – was deprived of service in its own church, which was expropriated by the state. When the authorities refused to register the congregation in 1961, they did not even offer an official, written explanation. They only recited a series of inconsistent and false reasons, like the dangerous state of the building, or that it was unattended by the members of the congregation. At that time, the building was not closed entirely: on Sundays and holidays members of the congregation were allowed to enter the church to sing and pray, but the pastor was not permitted to serve in it. If a member of the congregation wanted to attend ceremonies a (service, a wedding, or a christening) they

had to go to Feketepatak (Chorniy Potik), another settlement in the neighbourhood, which was at a distance of 2.5 kilometres from Verbóc. The two communities formed one administrative unit and, under Soviet law, only one Reformed church was allowed per unit. After the withdrawal of the church's registration, the local community maintained their own church, and paid their church dues as well as the work of the caretaker, the cantor and the bell ringer. The representatives of the state repeatedly tried to convert the building, into a gym, a storehouse, and even a concert hall. All these attempts failed because of the resistance of the Reformed community. The congregation did not acquiesce in the loss of their church. Unafraid of being punished, they kept submitting applications for the church's reopening. In 1983 a three-member delegation of the congregation travelled to Moscow in order to ask the Minister of Religious Affairs in person to re-register the church. The delegation got to speak with the Representative of the Protestant Churches, who promised them the reopening of the Reformed church of Verbóc, but his promises turned out to be hollow. In April 1983, the church was taken off the registers, and the door was locked, only the bells being allowed to be rung during funerals. The authorities did not inform the congregation of the final closing of the church. The building remained closed for six years, only allowed to function as an organ hall. Still, there was no concert held in it. After the Soviet ecclesiastic policy changed, the Reformed church in Verbóc was the first formerly closed church to be reopened. It is not known if the delegation to Moscow had played any part in this.